
Co je Pražské jaro 1968?

Co je Pražské jaro 1968?

Jiří Hoppe

Když v noci z 20. na 21. srpna 1968 začala vojska Sovětského svazu, Polska, NDR, Maďarska a Bulharska obsazovat Československo, asi málokdo ze současníků pochyboval o tom, že je svědkem významné události, která na mnoho let dopředu ovlivní československou historii. Dubčekova tvář a tanky v ulicích českých a slovenských měst sytily celé měsíce televizní zpravodajství po celé zeměkouli a díky němu se překvapivý noční přepad přeměnil v jedno z prvních celosvětově vnímaných dramát. Z Pražského jara a z jeho hlavních aktérů se v okamžiku stal mýtus; mýtus, který souvisel i s děním na Západě. Nikdo z těch, kdo prožil rok 1968 jako angažovaný pozorovatel, na něj nezapomene. Jak konstatuje britský historik Eric Hobsbawm, rok 1968 se těmto lidem vryl se do paměti „jako něco, co se hluboce zapsalo do našich vlastních životů“. Podle Hobsbawma stačí říct slovo „1968“ a celá jedna generace se rázem ocitne zpět v tom výjimečném roce. [1]

Toto tvrzení lze pochopitelně vztáhnout i na tehdejší generaci dospělých Čechů a Slováků. Skoro všechno, co se v tomto roce událo v Československu, přišlo neočekávaně, a proto na takový politický a společenský vývoj nemohl být nikdo připraven. Nikdo také nemohl být připraven na faktor krátkého času, na oněch pouhých osm (počítáno od nástupu Alexandra Dubčeka do funkce prvního tajemníka) nebo šest (od zrušení cenzury) měsíců Pražského jara. V nich jedna pozoruhodná událost střídala druhou a z této rozmanitosti vyplývá fakt, že Pražské jaro mělo a má mnoho různých dimenzí.

Pražské jaro 1968 bylo vyvrcholením různorodých snah o reformu tzv. státního socialismu sovětského typu, který byl v té či oné míře násilně zaveden ve všech zemích východního bloku. Tento systém, který nebral ohledy na národní specifika, plodil díky svým strukturálním defektům krizové symptomy. Jejich zdroje se nacházely především v ekonomice, jež principiálně nedokázala uspokojovat potřeby obyvatelstva, a v sociální a politické oblasti, kde systém neuznával legitimitu osobních a skupinových, ale i národních zájmů. [2] Od poloviny šedesátých let se ve všech těchto rozhodujících sférách mluvilo o nutnosti reformy a vznikala rozmanitá vrstva reformistů. Rozbuškou na cestě od debat o reformách k jejich uskutečňování se vedle neúspěchu tzv. Šikovky ekonomické reformy a nevyřešených rehabilitací politických vězňů stala slovenská národní otázka, která nakonec hrála při palácovém převratu proti dlouholetému šéfovi KSČ Novotnému zásadní roli. Na jejím základě se v nejvyšším mocenském orgánu - Ústředním výboru KSČ - zformovala opozice složená ze slovenských členů ústředního výboru a z reformistů, která přivedila na začátku roku 1968 Novotného pád. [3]

Záhy po nástupu Alexandra Dubčeka do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ se ukázalo, že představy o reformě jsou velmi různorodé. V četných úvahách o konečném modelu rezonovaly jak tradice První republiky (1918 - 1938), tak Třetí republiky (1945 - 1948), ale také jistá forma nacionálního mesiášství, kdy Čechoslováci měli vytvořit „vzor pro Východ a Západ“. [4] Cílem reformy měl být tzv. socialismus s lidskou tváří, k němuž se mělo dospět specifickou československou cestou, tedy cestou do značné míry nezávislou na Sovětském svazu. V zásadě se mělo jednat o shora řízenou postupnou reformu komunistické strany a státního byrokratického aparátu směrem k jejich „demokratizaci“, ale při zachování komunistického monopolu moci (tzv. vedoucí úlohy KSČ). Politický systém se měl měnit na základě rozdělení práce ve společnosti, což znamenalo, že odbory a nově vznikající organizace zemědělců a inteligence měly získat politické funkce. Politická pluralita nebyla na pořadu dne a vrcholní reformní komunisté ostře vystupovali proti všem pokusům založit nezávislou politickou stranu. [5] Do nefungující ekonomiky se měly včlenit některé prvky tržního hospodářství. Česko-slovenský poměr měla vyřešit federalizace státu. Významnou součástí reformy měla být rehabilitace bývalých politických vězňů a garance, že represivní orgány státu, především tajná politická policie, už nikdy nebudou nástrojem při řešení vnitropolitických problémů. Svoboda tisku a otevření hranic, a to především směrem na Západ, už byly na jaře 1968 skutečností. Z reformy mělo vyplynout obnovení právních jistot a zavedení „socialistického“ právního státu, v němž měl svůj původní význam znovunabýt princip dělby moci (moc zákonodárná, výkonná a soudní). [6] Reforma se měla týkat pouze vnitrostátních poměrů, základní zahraničněpolitická orientace na Sovětský svaz se neměla měnit vůbec. [7] Představy o reformě byly vtěleny do otevřeně pojatého programu komunistické strany, Akčního programu KSČ, v němž byly pojmenovány dosavadní chyby, „deformace socialismu“, a stanoveny nové „akční“ cíle strany. [8]

Z těchto rozsáhlých plánů, které měly být z valné části uvedeny do života za pomoci legislativy, bylo v období od ledna do srpna 1968 uskutečněno jen velmi málo. Na všechno tehdy vlastně chyběl čas. Do invaze prošly tehdejšími Národním shromážděním - parlamentem jen dvě zásadní právní normy: zákon č. 82/1968 Sb. o soudní rehabilitaci [9] a tiskový zákon č. 84/1968 Sb., jímž se rušila cenzura. [10] Další důležité zákony, např. zákon o právu sdružovacím a

shromažďovacím[11] nebo zákon o socialistickém podniku [12] sice vznikly a Národní shromáždění o nich mělo začít jednat, ale po invazi přestaly být na pořadu dne.

Nejzávažnější důsledky pro celkový vývoj Pražského jara 1968 mělo zrušení cenzury de facto i de iure. Lze tvrdit, že zrušení cenzury bylo v období Pražského jara asi jedinou dokonanou systémovou změnou. KSČ v oblasti médií ztratila tzv. vedoucí úlohu a média sama se z dřívějšího mocenského nástroje režimu staly kritikem režimu. [13] Podobně radikálně působila i tolerovaná svoboda spolčování a shromažďování, pro něž demokratizující se média vytvářely živnou půdu. [14] České obyvatelstvo začalo usilovat o občanskou a civilizační emancipaci; Slováci se kromě toho navíc soustředili i na emancipaci národní. Za součást tohoto spontánního emancipačního procesu lze považovat obnovu české občanské společnosti. [15] Dynamicky se obnovující česká občanská společnost brzy překonala cíle Akčního programu komunistů. Ve veřejném životě se relativně rychle etablovala opoziční politická seskupení (sociální demokracie, Klub angažovaných nestraníků a K 231 - Sdružení bývalých politických vězňů), obnovovaly se tradiční organizace jako např. Skaut - Junák nebo sokolské hnutí, rozšířený prostor pro svou činnost využily církve, odbory a ani nižší složky KSČ nezůstaly imunní. [16] Cílem české občanské společnosti byla demokracie, nikoli „demokratizace“. [17] Dubčekovo vedení se od května 1968 pokoušelo o revizi politické orientace s cílem utlumit a zastavit občanské aktivity a omezit tiskovou svobodu, ale k rozhodujícímu kroku v tomto směru se neodhodlalo. [18]

Ostrost, dynamičnost i živelnost vývoje ve společnosti a ruku v ruce s ním jdoucí kritika v médiích vyprovokovala k zásahu Sovětský svaz, jehož nátlak byl nejpozději od března 1968 permanentním faktorem Pražského jara. Sovětské politbyro se stále více a více upevňovalo v názoru, že se na Dubčekovo vedení nemůže sto procentně spolehnout, protože Praha ztrácela půdu pod nohama, dělala vlastní vnitřní politiku bez předběžného schválení Moskvou a dokonce výslovně nedbala jejích pokynů. To nakonec lídry v Kremlu přivedlo k přesvědčení, že československé události ohrožují výsledky druhé světové války, poválečné uspořádání Evropy a v konečném důsledku i bezpečnost vnějších hranic sovětského bloku. Po vyčerpání všech politických prostředků se nakonec sovětské představitelé rozhodli pro ozbrojenou intervenci. [19]

Pražské jaro tedy lze vnímat jako spleť mnoha různorodých procesů, z nichž tři byly klíčové. Prvním procesem byla přímočará snaha českého obyvatelstva o obnovu občanské společnosti (slovenského o národní emancipaci). Druhý proces se odehrával v mocenském ústředí, kde členové vedení KSČ nejprve provedli palácový převrat a pak se zde pokoušeli jednak o reformu strany a podoby vládnutí, jednak o dílčí reformu režimu (včetně např. ekonomické reformy a úpravy česko-slovenských vztahů). Třetí proces vnašel do vnitřně rozporuplného dění mezinárodní dimenzi, neboť Moskva považovala prudký společenský pohyb a opatrné pokusy o reformu za výzvu ohrožující nejen státní socialismus v Československu, ale i přítomnost a budoucnost celého sovětského bloku. Na základě sledování interakce a cílené konfrontace zmíněných tří procesů pak lze dospět k pochopení skutečnosti, proč se Pražské jaro 1968 přiblížilo až na práh revoluce, jejímž cílem byla pluralitní demokracie, a jak se z něj zrodila dějinná událost přesahující hranice Československa.

[1] Hobsbawm, Eric: Neuvěřitelný rok. In: 1968, Magnum ve světě. Praha, The Prague Tribune 1998, s. 8.

[2] Blíže viz PAUER, Jan: Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí-plánování-provedení. Praha, Argo 2004, s. 17.

[3] Tamtéž, s. 23. Viz též KURAL, Václav a kol.: *Československo roku 1968*. 1. díl: obrodný proces. Praha, Parta 1993, s. 11-12. Viz též KAPLAN, Karel: *Československá reforma 1968*. Rukopis, 1989, s. 277-301. Viz též SKILLING, Harold Gordon: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. Princeton, Princeton University Press 1976, s. 45-90.

[4] KAPLAN, K.: *Československá reforma 1968...*, s. 315.

[5] MLYNÁŘ, Zdeněk: Mráz přichází z Kremlu. Praha, Mladá fronta 1990, s. 90-104.

[6] PAUER, J.: Praha 1968..., s. 24.

[7] HAUNER, Milan: Osm měsíců jednoho jara. Zpravodaj Curych 1978, s. 9.

[8] VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír - MORAVEC, Jan (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 9. díl, 1. svazek: Pokus o reformu (říjen 1967-květen 1968). Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1999, dok. č. 50, s. 320-359.